

Doktorská práce Martina Musílka patří mezi českými disertačními projekty posledního desetiletí k výjimečným. Při téměř absolutním nezájmu o sociální dějiny pozdního středověku, stejně jako při nezájmu o moderně pojaté dějiny pozdně středověkých měst, autor svým jednoznačně analyticky pojatým textem programově navazuje na bohaté a metodicky propracované domácí badatelské přístupy, které se v oblasti městských sociálních dějin dostaly v průběhu 60. let na evropskou úroveň.

Martin Musílek si zvolil zdánlivě již probádané téma sociálních dějin předhusitské Prahy. Na rozdíl od výzkumů Františka Grause však zaměřil svoji pozornost nikoli na poslední léta před vypuknutím husitské revoluce, nýbrž na dobu po polovině 14. století. Důrazem na sociální aspekty rozšířil poznatky prosopograficky pojatých výzkumů Jaroslava Mezníka. Ten se zaměřil především na proměny mocenských elit na Starém Městě pražském, s důrazem na ztrátu vlivu tzv. starého patriciátu a na nástup nových horních vrstev po roce 1350. Jestliže v Mezníkově přístupu hrály hlavní roly politické aspekty, spojené se zakupováním pozemkového majetku členy městských rad, resp. radních rodin, pak v Musílkově pojetí dominují aspekty hospodářské. V tomto ohledu spočívá největší přínos jeho disertační práce v potvrzení oné změny mocenských elit ve druhé polovině 14. století. Na druhé straně se mu ale zároveň podařilo prokázat, že ani před rokem 1350, ani po něm nebyl pražský patriciát (samotné užívání tohoto pojmu pro Staré Město do značné míry problematizuje) na rozdíl od celé řady říšských měst uzavřeným společenstvím. Postupně do horních vrstev stále více pronikali řemeslníci ze středních vrstev. Jasně to vyplývá i z normativního materiálu, neboť snahy o jakousi sociální exkluzivitu nalézáme v nařízeních staroměstské rady pouze v první polovině 14. století, kdežto z nařízení mladších zcela mizí a jako anachronismus se objevují až v tzv. Soběslavových právech.

Musílkova analýza předhusitské staroměstské společnosti vychází z dvou typů pramenů: z evidence nově přijatých měšťanů z let 1324-1393, pro něž se v Praze v předhusitském období nevyvinula (obdobně v jako ve většině českých i moravských královských) samostatná kniha přijímání za měšťany, a z knihy soudní s trhovými zápisy z let 1351-1367, v níž jsou v drtivé většině evidovány trhy s nemovitostmi, resp. vzdání se nemovitostí. Pokus propojit tyto dva typy pramenů se však ukázal jako nadmíru komplikovaný. I přes usilovnou snahu se autorovi podařilo ztotožnit jen mizivé procento nově přijímaných měšťanů s osobami, které prováděly transakce s nemovitým majetkem a jsou zachyceny soudní knihou. V Evropě pozdního středověku se ale nejedná o nic neobvyklého, což platí především pro velká města, k nimž Praha v předhusitském období bezpochyby patřila. Středověké identifikátory se totiž velmi často v průběhu života měnily a vždy závisely na konkrétním písaři, jenž s nimi pracoval. Autor si toho ale byl předem vědom a stejně tak si je vědom i skutečnosti, že výsledky jeho výzkumů mohou mít jen omezenou platnost. Přesto je nízké procento (15 %) ztotožnění osob z evidence přijímaných měšťanů a z osob, které se podílely na trzích s nemovitostmi, dosti překvapivé. V samotné kvantitativní analýze Musílek předpokládá, že jistá část osob, které přijímaly měšťanské právo, ve městě již dříve bydlela. Přestože však v soudní knize nacházíme takovýchto osob jen velmi málo, zdá se být pravděpodobné, že těch, kdo přijali městské právo až po několika letech pobytu ve městě,

byla drtivá většina. Pokud tomu tak bylo, pak ale museli vlastnit nějakou nemovitost na Starém Městě pražském již dříve, což do značné míry zpochybňuje předpoklad, že měšťanské právo bylo vázáno na vlastnictví nemovitosti a problematizuje i měšťanství jako takové (to se v českých poměrech mohlo vázat pouze na právo být volen členem rady).

Autor ve své disertační práci kombinuje kvantitativní analýzu určitých jevů s analýzou kvalitativní, což se ukazuje jako velmi vhodné především v případech, které jsou nekvantifikovatelné. To se týká jak zkoumání příbuzenských vazeb, které, byť na malém vzorku, prokazují prostupnost jednotlivých sociálních vrstev, resp. pronikání řemeslníků do starých radních rodin, aniž bychom samozřejmě dostatečně znali majetkové poměry osob při uzavírání sňatků. Stejně tak je kvalitativní analýza v Musílkově projektu přínosná v případě dosud dosti přehlížených klientelských vazeb jako jisté alternativy vůči vazbám rodovým, stejně jako vazeb služebných, kdy služebníci přijímání městské právo, opět bohužel aniž bychom tušili, jaké byly skutečné majetkové poměry klientů a služebníků. Byť na omezeném materiálu však Musílek jasně ukázal, že existují možnosti, jak zkoumat pozdně středověkou městskou společnost i jinak než pouze kvantitativně.

Ostatně s kvantitativními analýzami bývá občas problém. A je tomu tak i v této disertační práci. Jestliže autor píše, že v soudní knize zachytil 1875 měšťanů-jednotlivců, pak na základě odhadu počtu 10 000 počtu obyvatel města v polovině 14. století není možné tvrdit, že v průběhu 16 let kniha přináší údaje o zhruba pětině z celkového počtu obyvatel města. Ve skutečnosti se jedná o číslo mnohem nižší, protože při proměně obyvatelstva v šestnáctiletém horizontu, jenž podle berních knih může být až padesátiprocentní, můžeme přinejlepším mluvit o jedné desetině, ve skutečnosti však ještě o menším počtu obyvatel.

Z hlediska sociální topografie autor na základě soudní knihy víceméně potvrdit závěry, jež známe z jiných výzkumů, tedy velmi omezenou koncentraci jednotlivých řemesel v jedné ulici. Rovněž kapitola o cenách, jež má výrazně deskriptivní povahu, nepřináší nic podstatně nového, neboť daný typ pramene v sobě obsahuje jen velmi omezené údaje. Z analýzy soudní knihy považuji za nejcenější zjištění ohledně frekvence prodeje staroměstských nemovitostí, resp. frekvence změny majitelů nemovitostí, jež se pohybovala meziročně v průměru kolem 5 %. V tom se pražské poměry nelišily od poměrů známých z posledních let z výzkumů polských měst 15. století. Ve zkoumaném horizontu let 1351-1367 podle Musílka změnilo majitele více než 900 nemovitostí z asi 1000 staroměstských nemovitostí (některé několikrát), z čehož po právu vyvodil závěr o nepříliš trvalé držbě domů a o migraci v rámci města, a to i do jeho nejexkluzivnějších částí. K danému výzkumu by napříště bylo vhodné zaměřit pozornost nikoli pouze na změnu, nýbrž i na jistě přítomné dlouhodobé vlastnictví konkrétního domu v rámci jedné rodiny, většinou v exkluzivních částech města. Polské výzkumy alespoň takovýto jev, jenž zachycuje opačnou sociální realitu oproti časté fluktuaci vlastnictví nemovitostí, zachytily. Pozoruhodné by přitom bylo pro Staré Město pražské vysledovat, zda dlouhodobé vlastnictví najdeme pouze u horních vrstev, nebo zda i u řemeslnické střední vrstvy. Teigeho a Tomkovy výzkumy by po mém soudu takovouto analýzu i přes nedochování originálních pramenů umožňovaly.

Hlavním pramenem Musílkovy disertační práce však není kniha soudní, nýbrž evidence nově přijímaných měšťanů. Oproti starším výzkumům, jež vycházely z nedokonalé edice Teigeho, vyšel autor z nového, byť edičně rovněž problematického vydání tzv. Liber vetustissimus. Samotný způsob přijímání nových měšťanů autor charakterizuje na základě

starší literatury, přičemž by si celý problém přijímání měšťanství a hlavně pojmání měšťanství v českých královských městech zasloužil samostatnou studii, neboť se dosti výrazně lišil od způsobů detailně známých ze soudobých říšských měst. I v případě evidence novoměšťanů, jež byla po mém soudu ve Starém Městě pražském velmi nedokonalá a nepříliš soustavná (i Musílek předpokládá měšťanství u mnoha osob, které se v evidenci nevyskytují). To samé platí i pro uvádění míst původu (50 %), které není sice ve srovnání s jinými městy nízké, avšak z kvantitativního hlediska umožňuje jen velmi omezenou analýzu migračních horizontů, jež se poza pražského zázemí, které je zastoupeno v místech původu překvapivě velmi nízkou (srovnávacích studií existuje větší množství a autor po mém soudu mohl více položit důraz na komparaci, především s městy, jež měla s Prahou jak úzké obchodní vztahy, tak s městy, odkud pražští novoměšťané přicházeli, tedy především Řezno, Krakov a Norimberk, z něhož ale nemáme knihy novoměšťanů dochované), koncentrovalo především na české země a mimo ně na větší města z Říše a z Polského království. Starší výzkumy však Musílek vhodně doplnil analýzou ručitelů novoměšťanů, v nichž se překvapivě velmi často objevují dřívější přistěhovalci na Staré Město pražské, a překvapivě příslušníci radních vrstev. Naopak kvantitativní analýza zastoupení jednotlivých řemesel mezi přistěhovalci je v Musílkově podání pojata tradicionalisticky (ostatně jinak tomu ani být nemůže při absenci dochování pramenů cechovní proveniencí či jiné evidence jednotlivých řemeslnických oborů) a na rozdíl od autora si nemyslím, že je z ní možné vyvodit, že změny v počtu zastoupených řemeslníků odrážejí hospodářské změny v daném městě.

Nejpozoruhodnějším zjištěním autorovy kvantitativní analýzy přijímání novoměšťanů je ve srovnání s jinými léty výrazný nárůst počtu nově přijímaných osob v letech 1381-1383. Musílek ho interpretuje jako reakci na morovou epidemii v roce 1380. V tomto ohledu má nepochybně pravdu. Problematictější je autorovo tvrzení, že výkyvy v počtu přijatých novoměšťanů, a tedy i po roce 1380, je v Praze možné interpretovat jako důsledek snahy městské rady a řemeslnických cechů reagovat na populační depresi. Ve skutečnosti ale neznáme jediný doklad zásahu staroměstské městské rady do způsobu přijímání měšťanství v daném období, jenž by ho usnadňoval, či jindy naopak znesnadňoval, o cechovních nařízeních nemluvě, a to na rozdíl od mnoha říšských měst v době po moru v letech 1347-1351, kdy byly snižovány, jindy naopak zvyšovány poplatky za přijetí. V Praze platil před morem i po něm jediný regulativ, tedy zaplacení poplatku povětšinou ve výši 32 grošů, přičemž o žádné změně po roce 1380 v Praze nevíme. Zdá se tedy, že iniciativa ležela výhradně na straně konkrétních osob, jež chtěly přijmout městské právo, a nikoli na obci, radě, cechu apod. Ostatně neznáme v Praze ani žádné zákazy týkající se přijímání měšťanství, vyjme omezení pro šlechtu. Protože se před deseti lety rozhořela v české historiografii dosti ostrá debata o charakteru a dopadu morových epidemií, a především morové epidemie z roku 1380 (autor tuto debatu reflektuje jen částečně), jsou jeho kvantitativní zjištění velmi významná. V tomto ohledu tedy můžeme jen litovat, že analýzu kvantitativní nedoplnil analýzou kvalitativní, tedy že se například nepokusil o srovnávací analýzu osob přijatých v letech 1381-1383 s osobami přijatými v předešlém a následujícím desetiletí, tedy aby prokázal či naopak vyvrátil představu, že léta 1381-1383 byla výjimečná nejen kvantitativně, ale i jinak: strukturou řemesel, geografickým horizontem, ručiteli apod. Zde by bylo vhodné analýzu prohloubit. Stejně tak se nabízí možnost zkoumat staroměstskou Knihu soudní pro menší dluhy z let 1370-1391, zda nějak odráží morovou epidemii let 1380, resp. léta po ní, popřípadě i hradčanskou Soudní knihu z let 1350-1393 za tímž účelem.

Velmi důležitá je v disertačním projektu i drobná kapitola o zachovacích a zhostných listech. Teprve díky edici Liber vetustissimus, resp. díky Musílkově analýze v ní obsažených zápisů, dnes víme, že i v pražském prostředí došly zachovací a zhostné listy jistého uplatnění. Pramenné doklady se autorovi podařilo shromáždit teprve pro osmdesátá léta 14. století. Tvzení, že tento institut fungoval po celé 14. století, však považuji za poněkud problematické, a to jak z toho důvodu, že v evidenci novoměšťanů o tom není jediné zmínky, tak i proto, že se nevyskytuje v raných normativích 14. století. Spíše bych se přikláněl k názoru, že se mohlo jednat o reakce na nové sociální poměry po roce 1380, popřípadě o přijetí jisté inovace z okolních říšských či polských měst, kde se zhostné listy striktně vyžadovaly rovněž od konce 14. století, jak to ukázaly nejnovější studie věnované Krakovu a Lvovu. Ostatně v nepřiliš velkém důrazu na komparaci jak s říšským, tak s polským prostředím vidím jeden z limitů Musílkova disertačního projektu, a to především právě pro jevy, které je na pražském materiálu možné sledovat jen v omezené míře. Ne že by komparace nějak zásadně vedly k objasnění sociálních poměrů na Starém Městě pražském, ale v některých ohledech mohou přece jen korigovat určité jevy, jež se na první pohled jeví jako výjimečné, protože nejsou v českém či pražském materiálu vysledovatelné, resp. že jim domácí bádání prozatím nevěnovalo pozornost. Komparativní přístup by po mém soudu byl i vhodný z hlediska analýzy osob, které nacházíme jako novoměšťany s pražským původem v říšských i polských městech, jež měly s Prahou blízké vztahy. Možností je opět hned několik, Krakov, Lvov, Řezno, Vídeň. I tak by se naše dosavadní poznání přistěhovalectví do Prahy mohlo prohloubit, a to především z toho důvodu, že Musílek na základě ojedinelých zmínek po právu mluví jak o stupňovité migraci (venkov – malé město – velké město, resp. obchodní centrum – obchodní centrum), tak o dočasné migraci, tedy o vystěhování a následném přistěhování. To jsou však spíše podněty pro další bádání než výtky zásadní povahy, jež by zpochybňovaly kvalitu daného disertačního projektu, a mohly by být brány v potaz pro případnou knižní verzi.

Každopádně disertační práci Martina Musílka *Patroni, klienti, příbuzní. Sociální svět Starého Města pražského ve 14. století* považuji pro české sociální dějiny měst za velmi přínosnou. Je založena na primárním pramenném materiálu, jenž je často nahlížen novou optikou, vedenou podněty moderního bádání o sociálních dějinách měst pozdního středověku. Práce zároveň vyvolává potenciální diskusi, což dnes pohříchu není příliš zvykem, a otvírá i nové badatelské možnosti. Ze všech výše uvedených důvodů ji proto jednoznačně doporučuji k obhajobě.

v Lysé nad Labem 22.5.2014

Martin Nodl, Ph.D.